

Prokopyshyn, L. M. "Metodychni pidkhody do otsinky potentsialu upravlinnia mashynobudivnyumu pidpriemstvamy (na prykladi VAT «Presmash»)» [Methodological approaches to the assessment of the management capacity of machine-building enterprises (on the example of JSC "Pressmash")]. *Problemy ekonomiky i upravlinnia*, no. 611 (2008): 170-175.

Tsvyk, V. A. "Professionalizatsiya kak sotsialnyy protsess" [Professionalization as a social process]. <http://ecsocman.hse.ru/data/229/037/1232/Tsvyk.doc>

Viatkina, N. V. "Professii «menedzher»: retrospektivnyy analiz sotsiologicheskogo podkhoda" [Profession "Manager": a retrospective analysis of the sociological approach]. *Vestnik PNIPU. Seriya: Sotsialno-ekonomicheskiye nauki*, no. 2 (2015): 31-37.

УДК 658.168.5

КОНЦЕНТРАЦІЯ В ЕКОНОМІЦІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

© 2016 КОЧЕТИГОВА Т. В.

УДК 658.168.5

Кочетигова Т. В. Концентрація в економіці: теоретичні аспекти

Статтю присвячено аналізу теоретичних аспектів проблеми концентрації в економіці. Проаналізовано передумови виникнення та поширення процесів концентрації. Розглянуто генезис підходів до тлумачення поняття «концентрація». Досліджено визначення поняття «концентрація» в роботах науковців та виявлено основні ознаки, за якими вони різняться. Розглянуто теоретичні засади здійснення процесів концентрації в економіці. Визначено основні форми концентрації капіталу. Базуючись на визначених рисах і формах концентрації, запропоновано тлумачення категорій «концентрація капіталу» та «концентрація виробництва». Представлено класифікацію підходів до оцінки концентрації економіки та розглянуто особливості їх використання, визначено найбільш застосовувані з них. Визначено, що система моніторингу процесів концентрації в Україні є недостатньо розвинутою та потребує вдосконалення.

Ключові слова: концентрація, капітал, виробництво, централізація, форми концентрації, оцінка концентрації економіки, часткові показники концентрації, індекс Херфіндаля – Хіршмана, коефіцієнт Джіні.

Табл.: 3. **Формул.:** 2. **Бібл.:** 25.

Кочетигова Тетяна Вікторівна – старший викладач кафедри фінансів та кредиту, Харківський національний університет будівництва та архітектури (вул. Сумська, 40, Харків, 61002, Україна)

E-mail: Kolodyazhna.t@mail.ru

УДК 658.168.5

Кочетыгова Т. В. Концентрация в экономике: теоретические аспекты

Статья посвящена анализу теоретических аспектов проблемы концентрации в экономике. Проанализированы предпосылки возникновения и распространения процессов концентрации. Рассмотрен генезис подходов к толкованию понятия «концентрация». Исследованы определения понятия «концентрация» в работах ученых и выявлены основные признаки, по которым они различаются. Рассмотрены теоретические основы осуществления процессов концентрации в экономике. Определены основные формы концентрации капитала. Основываясь на выделенных чертах и формах концентрации, предложено толкование категорий «концентрация капитала» и «концентрация производства». Представлена классификация подходов к оценке концентрации экономики и рассмотрены особенности их использования, определены наиболее применяемые из них. Определено, что система мониторинга процессов концентрации в Украине недостаточно развитой и требует усовершенствования.

Ключевые слова: концентрация, капитал, производство, централизация, формы концентрации, оценка концентрации экономики, частичные показатели концентрации, индекс Херфиндаля – Хиршмана, коэффициент Джини.

Табл.: 3. **Формул.:** 2. **Библ.:** 25.

Кочетыгова Татьяна Викторовна – старший преподаватель кафедры финансов и кредита, Харьковский национальный университет строительства и архитектуры (ул. Сумская, 40, Харьков, 61002, Украина)

E-mail: Kolodyazhna.t@mail.ru

UDC 658.168.5

Kochetygova T. V. Concentration in Economics: the Theoretical Aspects

The article is concerned with an analysis of the theoretical aspects of the problem of concentration in economics. Both the preconditions for emergence and the spread of processes of concentration were analyzed. Genesis of approaches to interpretation of the concept of «concentration» was considered. Definitions of the concept of «concentration» in the publications by scholars were researched, the main grounds by which they differ were identified. The theoretical foundations for implementation of the concentration processes in the economics were considered. The basic forms of concentration have been determined. On the basis of the allocated terms and forms of concentration, interpretation of the categories of «capital concentration» and «production concentration» have been proposed. A classification of approaches to evaluation of the economy concentration has been provided, considering peculiarities of use of these approaches, the most used approaches have been determined. It has been determined that the system for monitoring the concentration processes in Ukraine is underdeveloped and requires improving.

Keywords: concentration, capital, production, centralization, concentration forms, evaluation of the economy concentration, partial indicators of concentration, Herfindahl – Hirschman Index, Gini-Coefficient.

Tabl.: 3. **Formulae:** 2. **Bibl.:** 25.

Kochetygova Tatiana V. – Senior Lecturer of the Department of Finance and Credit, Kharkiv National University of Construction Engineering and Architecture (40 Sumsk Str., Kharkiv, 61002, Ukraine)

E-mail: Kolodyazhna.t@mail.ru

В умовах глобалізації економіки потужного розвитку отримали процеси концентрації. Зазначені процеси проявляються як у розвитку існуючих форм концентрації, так і у виникненні нових під впливом структурних змін у сучасній світовій економіці.

Дослідженню різних аспектів проблеми концентрації присвячено роботи багатьох закордонних та вітчизняних науковців, серед яких варто виділити до-

слідження: Е. Долана, Д. Ліндсея, Д. Росса, Ф. Шерера, А. Градова, Г. Азоева, І. Владимірової, В. Горбатова, М. Кизима, М. Книша, І. Родіонова, В. Филюк, В. Хаустової, А. Черенкова та ін. Проте окремі теоретичні аспекти зазначеної проблеми, особливо в частині визначення змісту, особливостей та оцінки концентрації на всіх рівнях світової економіки, потребують додаткових досліджень.

Метою даної статті є аналіз теоретичних аспектів концентрації в сучасній економіці.

Поширення процесів концентрації у світовій економіці обумовлено історичними умовами розвитку продуктивних сил. Їх удосконалювання в результаті освоєння людиною нових наукових знань стали технологічною основою процесів концентрації. Технологічний прогрес змінив організаційні основи виробництва з простої кооперації до великого машинного виробництва, що сприяло значному зростанню продуктивності праці та забезпечило власникам вищу норму прибутку та конкурентоспроможність. Це стало поштовхом до подальшого розвитку процесів концентрації. Економічною основою процесу концентрації виробництва стало виникнення таких форм капіталу, який дозволяє контролювати значну частку ринку й дає можливість у передбачуваному напрямі впливати на ціни продажу та покупні ціни, нав'язуючи продавцям ресурсів низькі, а покупцям кінцевої продукції – монопольно високі ціни [1].

Основоположником сучасної теорії капіталу є К. Маркс. Його теорія розкриває зміст, генезис і функції категорії «капітал» [2]. Важливим моментом у теорії капіталу К. Маркса є концентрація капіталу, яку він визначає як «... накопичення великих капіталів шляхом знищення дрібних – форма того процесу, який перетворює умови праці в капітал і окремі капітали в більш широкі розмірах, ...централізує їх в руках великих капіталістів» [3]. Концентрація і накопичення капіталу приводять до зростання влади капіталу, що забезпечує розвиток виробничих сил та економічне зростання.

Подальшого дослідження феномен «концентрації» отримав у роботах інших відомих економістів. Як зазначається в роботі [4], у розвитку теорії концентрації можна виділити три етапи, які характеризуються різними підходами до тлумачення даного поняття: I – 18 – кін. 19 ст.; II – кін. 19 – перша пол. 20 ст.; III – друга пол. 20 ст. (табл. 1).

Перший етап, що охоплює погляди представників класичної школи політичної економії та марксистів, характеризується тим, що на ньому були закладені загальнотеоретичні основи поняття концентрації. Концентрація в цей період ототожнювалася з ринковою структурою, а не розглядалася як окремий чинник, що впливає на формування останньої; об'єктом аналізу вчених була концентрація виробництва та капіталу; концентрація розглядалася в нерозривному зв'язку з питаннями конкуренції та монополізму [4].

Другий етап охоплює погляди представників кембриджської школи політичної економії. У цей час концентрація розглядалася як результат динамічних змін в економічному середовищі; основна увага науковців усе ще зосереджувалася на дослідженні концентрації виробництва, однак основним мотивом участі підприємств у цьому процесі визначалося не досягнення монопольного становища, а зниження витрат за рахунок економії на масштабах виробництва; у першій третині 20 ст. концентрація стала пов'язуватися більше з монополістичною конкуренцією та олігополією; концентрація виробництва стала розглядатися як фактор, що спричиняє різноманітні обмеження, квотування, раціоналізації та зростання велетенських підприємств [4].

Третій етап розвитку теорії концентрації ринків пов'язаний з виникненням такого наукового напрямку аналізу ринку, як теорії організації промисловості. Важливий внесок у розвиток теорії концентрації в цей період зроблено представниками структуралістського напрямку економічної теорії, а також автором концепції меж Дж. Саттоном. Серед характерних особливостей дослідження концентрації цього періоду є такі: 1 – об'єктом аналізу є концентрація ринків, а не концентрація виробництва та капіталу; 2 – ступінь концентрації покупців та продавців розуміється як один з основних параметрів, що характеризує структуру ринку; 3 – дослідження були сфокусовані на визначенні взаємозв'язку між рівнем прибутковості галузі та рівнем її концентрації. Необхід-

Таблиця 1

Генезис підходів до тлумачення поняття «концентрація»

Період	Науковці	Підходи до тлумачення поняття
18 – кін. 19 ст.	А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль, К. Маркс, В. Ленін	Основний акцент робиться на дослідженні концентрації виробництва та концентрації капіталу; концентрація ототожнюється з ринковою структурою; концентрація досліджується у взаємозв'язку із процесами конкуренції та монополізації
кін. 19 – перша пол. 20 ст.	А. Маршалл, Дж. Робінсон	Основний акцент робиться на дослідженні концентрації виробництва; основним мотивом участі в концентрації вважається досягнення економії від масштабу; концентрація досліджується в контексті монополістичної конкуренції та олігополії
друга пол. 20 ст.	Дж. Бейн, Е. Мейсон	Згідно зі структуралістським підходом концентрація розглядається як одна з важливих характеристик структури ринку; акцентується увага на взаємозв'язку рівня концентрації та прибутку
	У. Баумоль, Д. Панзар, Р. Вілліг	Згідно з теорією квазіконкурентних ринків вважається, що високий рівень концентрації не тотожний наявності монопольної влади
	Дж. Саттон	Згідно з теорією «концепції меж» визнається неможливість визначення однозначної залежності між рівнем ринкової концентрації та рівнем конкуренції й величиною галузевого прибутку

Джерело: складено за [4].

но зазначити, що цей період характеризується наявністю різних поглядів та висновків, отриманих науковцями в результаті своїх досліджень, особливо у другій пол. 20 ст., щодо взаємозв'язку ступеня концентрації ринку та рівня прибутку підприємств. Якщо структуралісти та представники теорії квазіконкурентних ринків наполягали на тому, що високий рівень концентрації ринку приводить до високого рівня прибутковості підприємств і навпаки, то Дж. Саттон наголошував на неможливості встановлення однозначної залежності між цими двома показниками в сучасних економічних системах і недоцільності встановлення такої залежності у зв'язку з динамічністю розвитку останніх [4].

Таким чином, розглядаючи генезис підходів до аналізу феномена «концентрації», можна стверджувати, що

на цей час не склалося єдиного погляду на його природу, а також на вплив концентрації на розвиток ринків.

Також необхідно зазначити, що сьогодні в науковій літературі не існує й єдиного трактування категорії «концентрація». Крім того, існує певна плутанина у використанні понять концентрації як синонімів та відсутня загально визнана точки зору на зміст понять «концентрація виробництва», «концентрація економіки», «концентрація галузей», «концентрація ринку», «економічна концентрація», «концентрація бізнесу», «концентрація влади» та ін.

У широкому розумінні поняття «концентрація» означає об'єднання, зосередження, скупчення [5]. Проте в законодавстві, словниках і роботах науковців зустрічаються різні підходи до його визначення (табл. 2).

Таблиця 2

Визначення поняття «концентрація» в роботах науковців

Автор / Джерело	Тлумачення поняття
1	2
Закон України «Про захист економічної конкуренції» [6]	Концентрація – процес злиття підприємств, компаній та інших ринкових активів, внаслідок якого зростає економічна влада учасників ринку; концентрацією визначається не лише придбання акцій, але і створення нових підприємств, передача певних об'єктів у оренду та навіть призначення керівників великих компаній. Концентрацією визнається: а) злиття суб'єктів господарювання або приєднання одного суб'єкта господарювання до іншого; б) набуття безпосередньо або через інших осіб контролю одним або кількома суб'єктами господарювання над одним або кількома суб'єктами господарювання чи частинами суб'єктів господарювання; в) створення суб'єкта господарювання двома і більше суб'єктами господарювання, який упродовж тривалого періоду буде самостійно здійснювати господарську діяльність, але при цьому таке створення не приводить до координації конкурентної поведінки між суб'єктами господарювання, що створили цей суб'єкт господарювання, або між ними та новоствореним суб'єктом господарювання; г) безпосереднє або опосередковане придбання, набуття у власність іншим способом чи одержання в управління часток (акцій, паїв), що забезпечує досягнення чи перевищення 25 або 50 відсотків голосів у вищому органі управління відповідного суб'єкта господарювання
Великий економічний словник (Борисов А.) [7]	Концентрація капіталу – це зосередженість, нарощування капіталу через сполучення капіталів різних власників, а також за рахунок перетворення прибутку в капітал, капіталізації доходів. Концентрація виробництва – зосередження виробництва одного або декількох родинних видів продукції на декількох великих підприємствах, у межах невеликого регіону
Великий економічний словник (Азріліян А.) [8]	Концентрація – збільшення розмірів капіталу в результаті накопичення та капіталізації ринкової вартості, створеної найманими робітниками і привласненої власниками засобів виробництва
Словник економічних термінів [9]	Концентрація капіталу – зосередження, нарощування капіталу за допомогою з'єднання капіталів різних власників, а також за рахунок перетворення прибутку в капітал, капіталізації доходів
Словник менеджменту [10]	Концентрація – процес усупільнення виробництва через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів і засобів виробництва та випуску продукції на дедалі більших підприємствах, який характеризується зростанням питомої ваги великих підприємств у загальному випуску продукції певної галузі або в її сумарній потужності
Долан Е., Ліндсей Д. [11]	Концентрація – ступінь переваги на ринку однієї або декількох інших фірм
Макконнелл К., Брю С. [12]	Економічна концентрація – описання чи міра рівня монополізації або конкуренції галузі
Горбатов В. [13; 14]	Концентрація світової економіки – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі як світової економіки в цілому, так і її галузей, а також економік окремих країн і суб'єктів господарювання. Концентрація економіки країни – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі як країни в цілому, так і її галузей, а також суб'єктів господарювання. Концентрація суб'єктів господарювання – ступінь централізації обсягів виробництва (продажів) продукції або надання послуг у масштабі окремих підприємств або їх інтегрованих груп

1	2
Градов А. [15]	Концентрація – (зосередження) у рамках того або іншого підприємства (або групи підприємств) деяких обсягів економічної діяльності, що припускає зосередження певних обсягів ресурсів і продуктів економічної діяльності
Князєва І. [16]	Поняття ринкової та економічної концентрації ототожнюються та розглядаються як зосередження економічно значимих ознак чи характеристик у руках незначної кількості господарюючих суб'єктів, при цьому акумулюється як матеріальна, так і представницька влада
Лагутін В. [17]	Концентрація – процес об'єднання економічних ресурсів під єдиним контролем
Мочерний С. [18]	Концентрація – збільшення розмірів капіталу в процесі його нагромадження за рахунок капіталізації частини прибутку
Филюк В. [4]	Концентрація капіталу – це процес зростання капіталу за рахунок його накопичення, тобто перетворення частини доданої вартості в капітал
Шевченко В. [19]	Концентрація – збільшення обсягів унаслідок злиття, приєднання
Шуліка Д. О. [20]	Концентрація – процес зростаючого зосередження обсягів функціонуючого капіталу шляхом злиття, створення нового суб'єкта, контролю над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок якого зростає економічна влада учасників ринку, що призводить до виникнення монопольного становища та обмеження конкуренції

Аналізуючи наведені підходи до трактування поняття «концентрація», можна зазначити, що вони не є суперечливими, проте різняться, по-перше, за рівнем розгляду концентрації (народногосподарський, регіональний, галузевий, підприємств), по-друге, за типом факторів/засобів виробництва (капітал, виробництво), по-третє, за пріоритетами основних характеристик: зростання частки великих підприємств; зростання розмірів самих підприємств та ін.

Для розуміння взаємозв'язку наведених понять необхідно розглянути теоретичні засади здійснення процесів концентрації в економіці.

В основі процесів концентрації капіталу лежить накопичення – збільшення розмірів індивідуального капіталу в результаті капіталізації принесеної ним додаткової вартості (прибутку). Отже, концентрація призводить до зосередження все більшої частини капіталу в руках власників великих капіталів. Чим більша частина капіталу зосереджена в меншій частині власників капіталу, тим більшим є ступінь його концентрації.

Концентрація капіталу зазвичай супроводжується концентрацією виробництва – процесом зосередження факторів і обсягів виробництва на великих підприємствах. Концентрація виробництва носить галузевий характер і показує, яка частка коштів виробництва, робочої сили та обсягу виробленої продукції в даній галузі припадає на великі підприємства [21].

Концентрація капіталу може бути прискорена його централізацією, що являє собою процес збільшення розмірів капіталу внаслідок об'єднання або злиття декількох раніше самостійних капіталів та може забезпечуватися шляхом: 1 – добровільного злиття окремих капіталів в один, 2 – поглинання одного капіталу іншим, як правило, більшим [21]. Принципова відмінність між концентрацією та централізацією капіталу полягає у джерелі збільшення капіталу. Якщо при концентрації капіталу джерелом його збільшення виступає додана вартість, то при його централізації – вже існуючі капітали. Водночас, варто відмітити, що процеси концентрації

та централізації капіталу є взаємопов'язаними, оскільки концентрація капіталу виступає основою залучення капіталів та їх централізації, а централізація – прискорює процес концентрації капіталу.

Як зазначається у [21], централізація капіталу нерідко відображає централізацію виробництва, яка передбачає об'єднання самостійних підприємств в єдине виробниче ціле – більш велике підприємство чи виробничий комплекс, що складається з двох і більше підприємств, що виконують загальні виробничі завдання. Загалом централізація капіталу та виробництва означає укрупнення індивідуальних капіталів і сприяє їх подальшому прискореному накопиченню і зростанню.

Необхідно зазначити, що централізація та концентрація капіталу є необхідною, але недостатньою умовою концентрації виробництва, адже перетворена на капітал частина доданої вартості не обов'язково спрямовується в розширення існуючого виробництва, а може бути використана власниками капіталу для диверсифікації діяльності. Водночас, централізація та концентрація капіталу суттєво впливають на рівень концентрації ринків.

Таким чином, на підставі проведеного аналізу можна зробити такі висновки:

1. Концентрація відбувається на різних рівнях економіки:

- ✦ світова економіка;
- ✦ національна економіка;
- ✦ галузь;
- ✦ суб'єкти господарювання та їх інтегровані групи.

2. На цей час можна визначити дві основні форми концентрації капіталу:

- ✦ концентрація може проходити у формі капіталізації частини нерозподіленого прибутку в активах, що веде до накопичення капіталу, його приросту та укрупнення корпорацій. Критерієм ефективності такої концентрації може бути

отримуваний надприбуток від ефекту зростання масштабу;

- ★ концентрація може набувати форми ринкової експансії, що виражається в перерозподілі капіталу із застосуванням механізмів злиттів і поглинань. Критерієм її ефективності є одержуваний в результаті злиття чи поглинання прибуток, приріст ринкової вартості або отримання інших, пов'язаних із цим вигід.

Обидві з форм концентрації капіталу є закономірним наслідком певного історичного процесу розвитку, що супроводжується збільшенням розмірів суб'єктів господарювання та їх капіталу, що дає їм певні конкурентні переваги; зростанням обсягів виробництва та реалізації продукції, а також структурними змінами в економіці, що відбивається у зростанні частки великих підприємств та посиленні конкуренції на ринку.

3. Концентрація капіталу зазвичай супроводжується концентрацією виробництва.

4. Ураховуючи визначені риси та форми концентрації, зазначені категорії доцільно тлумачити таким чином:

- ★ *концентрація капіталу* – зосередження, нарощування капіталу за допомогою з'єднання капіталів різних власників, а також за рахунок перетворення прибутку в капітал, капіталізації доходів;
- ★ *концентрація виробництва* – зосередження виробництва одного або декількох родинних видів продукції на декількох великих підприємствах, у межах окремих територій.

Сьогодні процеси концентрації досліджуються на всіх рівнях ієрархії економіки. У цьому сенсі важливим питанням є вибір підходів до оцінки концентрації. Окремо варто зазначити, що вчені й практики, досліджуючи проблеми концентрації в масштабі як світової економіки в цілому, так і окремих країн, галузей і корпорацій, найчастіше використовують показник обсягу виробництва (продажів) у вартісному обчисленні [14; 22].

У табл. 3 наведено класифікацію основних підходів до оцінки концентрації економіки.

Як видно з табл. 3, для оцінки концентрації економіки використовуються як відносні, так і абсолютні показники. Серед відносних показників, які застосовуються для оцінки концентрації економіки, найбільше поширення одержали часткові (CR), що використовуються для проведення оцінки в масштабі як світової економіки в цілому, так і економік окремих країн і їхніх галузей.

Сьогодні часткові показники оцінки концентрації економіки моніторяться в багатьох країнах світу, розраховуючись для різної кількості ринкових суб'єктів як сума часток n -ї кількості найкрупніших підприємств на конкретному ринку за формулою (1):

$$CR_N = \sum D_K, \quad (1)$$

де CR_N – коефіцієнт концентрації n -ї кількості найкрупніших підприємств на ринку;

D_K – сума часток n -ї кількості найкрупніших підприємств.

У США та Франції для оцінки концентрації використовуються часткові показники – CR4, CR8, CR20, CR50 і CR100, у Німеччині, Великобританії та Канаді – CR3, CR6 і CR10, у Росії – CR3, CR4, CR6 і CR8.

В Україні доцільність використання даного коефіцієнта обумовлена законодавчо закріпленою ініціативою визначення монопольного або домінуючого становища суб'єкта господарювання на ринку: ст. 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції» передбачає встановлення граничних показників значення коефіцієнта концентрації, за яким однією з умов визначення монопольного (домінуючого) положення вважається становище суб'єктів господарювання, коли сукупна частка одного суб'єкта господарювання становить 35 відсотків; не більше ніж трьох суб'єктів господарювання, яким на одному ринку належать найбільші частки на ринку, – 50 відсотків; сукупна частка не більше ніж п'яти крупних суб'єктів господарювання – 70 відсотків [6].

Також для оцінки концентрації найкрупніших підприємств на ринку використовуються індекси та коефіцієнти.

Таблиця 3

Класифікація підходів до оцінки концентрації економіки

Класифікація підходів до оцінки концентрації економіки		
I Розрахунок відносних показників концентрації		
Ia	Часткові показники	Трьохчастковий (CR3) Чотирьохчастковий (CR4) Шестичастковий (CR6) Десятичастковий (CR10) Двадцятичастковий (CR20) П'ятидесятичастковий (CR50) Сточастковий (CR100)
Ib	Індекси та коефіцієнти	Херфіндаля – Хіршмана (HHI) Розенблюта (IR) Лернера (L) Джині (G)
II Розрахунок абсолютних показників концентрації		
		Розмір найкрупнішої корпорації (Z1) Середній розмір 10 перших корпорацій (CZ10) Середній розмір 20 перших корпорацій (CZ20)

Джерело: складено за [14; 22].

У 1982 р. В. Шеферд досліджував рівень концентрації (конкуренції) економіки США. Відповідно до його аналізу станом на 1939, 1958 і 1980 рр. усі американські ринки по чотирьохчастковому (CR_4) коефіцієнту концентрації розділилися на чотири групи [15]: 1 – чиста монополія ($CR_4 \approx 100\%$); 2 – домінуючі фірми ($50\% < CR_4 < 90\%$), 3 – обмежена олігополія ($CR_4 > 60\%$), 4 – ефективна конкуренція ($CR_4 < 40\%$). Але, на думку ряду вчених [11; 24], недоліком часткового показника концентрації є його «нечутливість» до різних варіантів розподілу часток ринку між корпораціями.

Як зазначається у [14], частково усунути даний недолік дозволяє індекс Херфіндала – Хіршмана (HHI), що розраховується шляхом уведення у квадрат процентної частки ринку кожної з корпорацій і підсумовуванням отриманих результатів:

$$HHI = \sum_{n=1}^k pd_n^2, \quad (2)$$

де pd_n – частка ринку n -ої корпорації, виражена у відсотках;

n – загальна кількість корпорацій.

Зі збільшенням концентрації капіталу індекс HHI збільшується, і навпаки. У США відповідно до законодавства прийняті такі нормативи HHI [15]: 1 – $HHI < 1000$ – слабоконцентрований ринок; 2 – $1001 < HHI < 1800$ – середньоконцентрований ринок; 3 – $HHI > 1800$ – висококонцентрований ринок.

Розрахунки, наведені в роботі М. Книша [24], показали, що безпечний з точки зору рівня монополізації ринок ($HHI < 1000$) припускає наявність 10 і більше конкуруючих фірм, причому частка найбільших з них не може перевищувати 31%, двох найбільших – 44%, трьох – 54% і чотирьох – 63% [24].

Для визначення ступеня монополізації ринку використовується також індекс Лернера (L). Сутність його полягає в тому, що, чим більшим є розрив між ціною одиниці продукції та граничними витратами, тим більшим вважається ступінь монополізації ринку. Величина L перебуває в інтервалі між 0 і 1, а при абсолютній конкуренції індекс Лернера дорівнює 0.

Визначати ранг підприємств дозволяє індекс Розенблота (I_R). Цей індекс розраховується з використанням порядкового номера корпорації, отриманого на основі ранжирування часток її ринку від максимуму до мінімуму.

Ще одним підходом до оцінки концентрації є графічна побудова кривої Лоренца та розрахунок коефіцієнта Джині (G), що фактично є її кількісною інтерпретацією. Крива Лоренца показує, яка частина загального обсягу випуску припадає на частку певної частини підприємств, які залежно від своїх розмірів розподіляються по різних групах. Чим ближче крива Лоренца до кривої рівного розподілу, тим рівномірніше розподілені витрати, тим менше концентрація. До недоліків показника Лоренца науковці відносять незрівнянність і залежність від випадково обраного масштабу.

Розглянуті вище підходи спрямовані на розрахунок відносних показників концентрації. Однак не рідше

використовуються й підходи, що передбачають розрахунок абсолютних показників концентрації. Серед них: оцінка розміру найкрупнішої корпорації ($Z1$), оцінка середнього розміру 10 перших корпорацій ($CZ10$), оцінка середнього розміру 20 перших корпорацій ($CZ20$).

Сьогодні погляди науковців та практиків на питання, який з підходів до оцінки концентрації є кращим, різняться. Як зазначається в [13; 14], у практиці господарювання країн світу й наукових дослідженнях найширше використовуються три способи виміру концентрації економіки: часткові показники концентрації лідируючих компаній, індекс Херфіндала – Хіршмана та коефіцієнт Джині. У багатьох розвинених країнах органами державної статистики на основі даних показників проводиться моніторинг процесів концентрації в промисловості як у розрізі галузей та підгалузей, так і за основними товарними групами продукції з метою контролю за конкуренцією та запобігання монополізації ринків.

В Україні система моніторингу процесів концентрації є недостатньо розвинутою. Як наголошується у [25], у країні практично не використовуються сучасні методики обчислення концентрації, а розрахунок окремих показників ускладнений через брак інформації на вітчизняних ринках, що спотворює реальну ситуацію, існуючу на них. Також ситуацію погіршує неоднорідна структура ринкового середовища, непрозорість інформації щодо ситуації на ринках, високий ступінь закритості багатьох з них з позиції можливості входу на ринок і т. ін.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження зроблено такі **висновки**:

- ✦ процеси концентрації отримали потужний розвиток в умовах глобалізації економіки та проявляються як у розвитку існуючих форм концентрації, так і у виникненні нових під впливом структурних змін у сучасній світовій економіці;
- ✦ концентрація відбувається сьогодні на різних рівнях економіки: 1 – світова економіка, 2 – національна економіка, 3 – галузь, 4 – суб'єкти господарювання та їх інтегровані групи;
- ✦ у цей час виділяються дві основні форми концентрації капіталу: 1 – концентрація у формі капіталізації частини нерозподіленого прибутку в активах, що веде до накопичення капіталу, його приросту та укрупнення корпорацій; 2 – концентрація у формі ринкової експансії, що виражається в перерозподілі капіталу із застосуванням механізмів злиттів і поглинань;
- ✦ у розвитку теорії концентрації виділяються три історичні етапи, для яких характерні різні підходи до тлумачення даної категорії;
- ✦ на цей час серед науковців та практиків не склалося єдиного погляду на природу феномена «концентрації», а також на вплив концентрації на розвиток ринків; не існує також єдиного трактування категорії «концентрація», має місце певна плутанина у використанні та тлумаченні понять концентрації; існуючі підходи різняться: за рівнем розгляду концентрації, за

- типом факторів/засобів виробництва, за пріоритетами основних характеристик;
- ✦ на підставі аналізу особливостей, рис і форм концентрації, пропонується тлумачити: концентрацію капіталу – як зосередження, нарощування капіталу за допомогою з'єднання капіталів різних власників, а також за рахунок перетворення прибутку в капітал, капіталізації доходів; концентрацію виробництва – як зосередження виробництва одного або декількох родинних видів продукції на декількох великих підприємствах, у межах окремих територій;
 - ✦ процеси концентрації досліджуються на всіх рівнях ієрархії економіки, найчастіше вчені й практики використовують для цілей такого аналізу показник обсягу виробництва (продажів) у вартісному обчисленні;
 - ✦ існують різні підходи до оцінки концентрації, що передбачають розрахунок як відносних, так і абсолютних показників; найбільшого поширення одержали підходи до оцінки часткових показників концентрації (CR), що використовуються для проведення оцінки в масштабі як світової економіки в цілому, так і економік окремих країн та їхніх галузей, а також оцінки індексу Херфіндаля – Хіршмана й коефіцієнта Джині;
 - ✦ система моніторингу процесів концентрації в Україні є недостатньо розвинутою як через невідповідне застосування існуючих підходів до оцінки концентрації, так і через непрозорість та відсутність необхідної інформації. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Власова Н. О., Ковінько О. С. Сутність та систематизація форм і видів концентрації. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2012. Вип. 1 (1). С. 244–250.
2. Корнева О. Ю., Титенко Е. А. Концентрація капіталу як основа ускореного розвитку економіки. *Вестник науки Сибіри*. 2015. № 3 (18). С. 133–144.
3. Маркс К. Капітал. URL: <http://anticapitalist.ru/books/kapital.pdf>
4. Філюк В. Теоретико-методологічні засади концентрації ринків. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. Сер.: Економіка. 2011. Вип. 123. С. 54–58.
5. Ожегов С. И., Шведова И. Ю. Толковый словарь русского языка. М.: Азбуковник, 1998. 944 с.
6. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
7. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. Изд. 2-е перераб. и доп. М.: Книжный мир, 2006. 860 с.
8. Большой экономический словарь/под ред. А. Н. Азрилияна. 6-е изд., доп. М.: Институт новой экономики, 2004. 1376 с.
9. Словарь экономических терминов. Буквы К – Л. 2013. URL: http://economicportal.ru/terms/lit_k.html
10. Менеджмент: Понятійно-термінологічний словник/ за ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого, О. В. Антонока, В. П. Сладкевича. Київ: МАУП, 2007. 744 с.
11. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель/ пер. с англ. СПб.: СП «Автокомп», 1992. 496 с.

12. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика/пер. 16-го англ. изд. М.: ИНФРА-М, 2007. 940 с.

13. Горбатов В. М. Конкурентоспособность и циклы развития интегрированных структур бизнеса: монография. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2006. 592 с.

14. Кизим Н. А., Горбатов В. М. Концентрация экономики и конкурентоспособность стран мира. Харьков: ИД «ИНЖЭК», 2005. 216 с.

15. Градов А. П. Национальная экономика. СПб.: Специальная Литература, 1997. 316 с.

16. Князева И. В. Антимонопольная политика государства: учеб. пособ. Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2010. 232 с.

17. Конкуренція і конкурентна політика: категорії та поняття/В. Д. Лагутін, О. О. Бакалінська, О. В. Вертелева та ін.; за заг. ред. В. Д. Лагутіна. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. 320 с.

18. Мочерний С. В., Тришак Л. С. Банківська система України. Львів: Тріада плюс, 2004. 304 с.

19. Шевченко В. І. Аналіз рівня концентрації капіталу системи українських банків. *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2011. № 3 (12). С. 183–185.

20. Шуліка Д. О. Щодо концентрації суб'єктів господарювання // *Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2012: материалы международной научно-практической конференции (18–27 декабря 2012 г.)*. Вып. 4. Том 1. Одесса, 2012. 116 с. URL: <http://www.sworld.com.ua/konfer29/281.pdf>

21. Концентрация и централизация капитала и производства. URL: <http://jurisprudent.site/ekonomicheskaya-teoriya/kontsentratsiya-tsentralizatsiya-kapitala4870.html>

22. Горбатов В. М., Хаустова В. Е. Концентрація капіталу в економіці України // *Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції (27–28 травня 2010 р.)*. Харків: ФОП Александрова К. М.; ВД «ИЖЕК», 2010. С. 32–38.

23. Кудирко Л. П., Севрук І. М. Міжнародні торговельні мережі в процесах концентрації на продуктовому ринку (FMCG) України. *Бізнес Інформ*. 2013. № 8. С. 56–63.

24. Кныш М. И. Конкурентные стратегии: учеб. пособ. СПб.: Любавич, 2000. 284 с.

25. Даниліна С. О. Система показників концентрації економіки. *Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук. пр.* Одеса, 2010. Вип. 39. С. 224–230.

REFERENCES

- Borisov, A. V. *Bolshoy ekonomicheskij slovar* [Big economic dictionary]. Moscow: Knizhnyy mir, 2006.
- Bolshoy ekonomicheskij slovar* [Big economic dictionary]. Moscow: Institut novoy ekonomiki, 2004.
- Dolan, E. Dzh., and Lindsey, D. E. *Rynok: mikroekonomicheskaya model* [Market: microeconomic model]. St. Petersburg: Avtokomp, 1992.
- Danylina, S. O. "Systema pokaznykiv kontsentratsii ekonomiky" [The system of indicators of concentration of the economy]. *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, no. 39 (2010): 224-230.
- Fylyuk, V. "Teoretyko-metodolohichni zasady kontsentratsii rynkiv" [Theoretical and methodological foundations of market concentration]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka*. Seriya: Ekonomika, no. 123 (2011): 54-58.
- Gorbatov, V. M. *Konkurentosposobnost i tsikly razvitiya integrirovannykh struktur biznesa* [Competitiveness and development cycles of integrated business structures]. Kharkiv: INZHEK, 2006.
- Gradov, A. P. *Natsionalnaya ekonomika* [The national economy]. St. Petersburg: Spetsialnaya Literatura, 1997.

- Horbатов, V. M., and Khaustova, V. Ye. "Kontsentratsiya kapitalu v ekonomitsi Ukrainy" [The concentration of capital in the economy of Ukraine]. *Sotsialno-ekonomichni rozvytok Ukrainy ta yii rehioniv: problemy nauky ta praktyky*. Kharkiv: FOP Aleksandrova K. M.; VD «INZhEK», 2010. 32-38.
- Kizim, N. A., and Gorbатов, V. M. *Kontsentratsiya ekonomiki i konkurentosposobnost stran mira* [Economic concentration and competitiveness of countries.]. Kharkiv: INZhEK, 2005.
- Knyazeva, I. V. *Antimonopolnaya politika gosudarstva* [Anti-trust policy]. Novosibirsk: Izd-vo SibAGS, 2010.
- "Kontsentratsiya i tseentralizatsiya kapitala i proizvodstva" [The concentration and centralization of capital and production]. <http://jurisprudent.site/ekonomicheskaya-teoriya/kontsentratsiya-tseentralizatsiya-kapitala4870.html>
- Korneva, O. Yu., and Titenko, E. A. "Kontsentratsiya kapitala kak osnova uskorenogo razvitiya ekonomiki" [The concentration of capital as the basis for accelerated economic development]. *Vestnik nauki Sibiri*, no. 3 (18) (2015): 133-144.
- Kudyрко, L. P., and Sevruck, I. M. "Mizhnarodni torhovelni mer-ezhi v protsesakh kontsentratsii na produktovomu rynku (FMCG) Ukrainy" [International trade networks in the processes of concentration in the grocery market (FMCG) of Ukraine]. *Biznes Inform*, no. 8 (2013): 56-63.
- Knysh, M. I. *Konkurentnyye strategii* [Competitive strategy]. St. Petersburg: Lyubavich, 2000.
- Lahutin, V. D. et al. *Konkurentsiia i konkurentna polityka: katehorii ta poniattia* [Competition and competition policy: categories and concepts]. Kyiv: KNTEU, 2009.
- [Legal Act of Ukraine] (2001). <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
- Mochernyi, S. V., and Tryshak, L. S. *Bankivska systema Ukrainy* [The banking system of Ukraine]. Lviv: Triada plus, 2004.
- Marks, K. "Kapital" [Capital]. <http://anticapitalist.ru/books/kapital.pdf>
- Makkonnell, K. R., and Bryu, S. L. *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika* [Economics: principles, problems and policies]. Moscow: INFRA-M, 2007.
- Menedzhment: Poniatiino-terminolohichni slovnyk* [Management: Conceptual and terminological dictionary]. Kyiv: MAUP, 2007.
- Ozhegov, S. I., and Shvedova, I. Yu. *Tolkovyy slovar russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow: Azbukovnik, 1998.
- Shevchenko, V. I. "Analiz rivnia kontsentratsii kapitalu systemy ukrainskykh bankiv" [Analysis of the level of concentration of capital system of Ukrainian banks]. *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy*, no. 3 (12) (2011): 183-185.
- Shulika, D. O. "Shchodo kontsentratsii subiektiv hospodariuvannia" [The concentration of economic entities]. <http://www.sworld.com.ua/konfer29/281.pdf>
- "Slovar ekonomicheskikh terminov" [Dictionary of economic terms]. http://economicportal.ru/terms/lit_k.html
- Vlasova, N. O., and Kovinko, O. S. "Sutnist ta systematyzatsiia form i vydiv kontsentratsii" [The nature and classification of forms and types of concentration]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh*, no. 1 (1) (2012): 244-250.